

УКРАЇНСЬКІ СЛОВОТВОРЧІ РЕСУРСИ
В ТЕКСТАХ СВЯТОГО ПИСЬМА

Проаналізовано залучення українських словотворчих ресурсів у перекладі Святого Письма І. Огієнка. Виявлено особливості словотворення дієслів, іменників, прикметників та прислівників у текстах Євангелій. З'ясовано, що серед похідної лексики переважають питомі елементи та словотвірні моделі, які є виразниками орієнтування сакрального стилю української мови на власне українські ресурси.

Ключові слова: сакральний стиль, словотвір, словотворчі ресурси, словотвірна модель, твірна основа, формант.

Мову духовної сфери у системі функціональних стилів визначають як конфесійний стиль (С. Єрмоленко) [3, с. 605-606]. Дослідники пропонують також терміни сакральний стиль (В. Німчук) [9], богословський стиль (Н. Бабич) [1], релігійний стиль (В. Задорожний), що породжує термінологічну варіантність і неусталеність. Термін *сакральний*, який походить з латинської мови, має переваги як інтернаціональний, нейтральний, як об'єднавче поняття, для всього, що стосується сфери релігії. Цей термін підтримуваний у сучасному релігієзнавстві як корелятивна пара *sacrum – profanum* (святість – світськість).

Похідна лексика як „вторинні одиниці номінації” (за О. С. Кубряковою) [7] в конфесійному стилі, зокрема в українських перекладах Біблії має певні особливості. Активність у використанні окремих словотвірних моделей виявляє орієнтацію на церковнослов'янські та власне українські словотворчі ресурси [6, с. 45].

Особливості мови сакрального стилю досліджено на матеріалі аналізу перекладів Святого Письма українською мовою (О. Горбач, Л. Полюга) [2; 10], окремих слів і груп лексики (Я. Рудницький), з погляду історії становлення сакрального стилю (В. Німчук) [9], у руслі когнітивної лінгвістики – на рівні окремих концептів, через аналіз семантичного простору концепту в парадигматичному, словотвірному та синтагматичному напрямках (Т. Вільчинська, П. Мацьків, М. Скаб) [8; 11], з погляду формування мовної норми сакрального стилю української літературної мови кінця (Т. Коць) [6]. Відомі дослідження участі словотворення в процесах секуляризації, словотвірного потенціалу сакронімів на матеріалах перекладів Святого Письма у німецькій та західнослов'янських мовах (А. Нагурко) [13].

Дослідники вивчали словотвірний потенціал

окремих сакронімів у різних мовах: *chrzest, chrzcić, post* у польській мові (А. Нагурко), *душа* в українській мові (М. Скаб) [11; 13].

Матеріалом дослідження є український переклад Святого Письма І.Огієнка (митрополита Іларіона) – Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. І.Огієнко як мовознавець, міністр віросповідань УНР, митрополит УАПЦ багато зробив для поширення української мови в церквах як мови богослужбової, для вироблення сакрального стилю української мови і для перекладу богослужбових текстів та Біблії розробив та опублікував 1927 р. „Методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову”. У перекладі Біблії І. Огієнка максимально використано можливості живої української мови для вироблення власних особливостей сакрального стилю, що й мотивувало вибір матеріалу.

Мета дослідження є з'ясувати залучення українських словотворчих ресурсів у перекладних україномовних текстах Чотириєвангелій для формування сакрального стилю української мови. Словотворчими ресурсами, услід за І. І. Коваликом, вважаємо сукупність усіх засобів, які беруть участь у словотворенні [4, с. 91–92]. Розглядаємо, зокрема, морфеми (кореневі й афіксальні) й основи слів (прості й складні слова), способи творення слів – мовний будівельний матеріал українськомовного тексту Євангелій.

Аналіз матеріалу виявив багаті можливості українського префіксального дієслівного словотворення, властивого живій українській мові й відтвореного у текстах Святого Письма, яке є особливістю формування мовної картини українцями:

*У руці Своїй має Він віячку, і перечистить Свій тік: пшеницю Свою Він збере до засіків, а полюву **попалить** ув огні неугасимім* (Мт, III, 12).

Загалом до префіксального творення дієслів залучено 19 простих та 12 складних префіксів. Це передусім давні слов'янські чи власне українські прості дієслівні префікси: **в-** (**вві-**) / **у-**, **ви-**, **від-**, **до-**, **з-** / **із-**, **за-**, **на-**, **о-**, **пере-**, **під-**, **по-**, **при-**, **про-**, **роз-** / **розі-**, **с-**. Більшість із них є видовими: *вловити, зловити, збичувати, в(у)каменувати, вибілити, видужати, винищити, забриніти, замордувати, занедужати, затривожитись, затріпотати, затруситися, настрашитися, перестра-*

шитися, поплинути, спарувати.

Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш пророків та каменуєши посланих до тебе! (Лк, XIII, 34) // Знов каміння схопили юдеї, щоб **укаменувати** Його. (Ів, X, 31) // Юдеї йому відказали: „Не за добрий учинок хочемо Тебе **вкаменувати**, а за богозневагу... (Ів, X, 33). От тоді взяв Ісуса Пилат та й звелів **збичувати** Його (Ів, XIX, 1); І сказав Він до них того дня, коли вечір настав: „**Переплиньмо** на той б'ік”. (Мр, IV, 35)..

Найактивнішими у творенні дієслів є префікси **з-, за-, на-, по-**: зглянутися, зголодніти, змилосердитися, зненавидіти, знехтувати, зректися; замордувати, занастити, занедужати, заопікуватися, заподіяти, засвідчити; наговорювати, намащувати, насміхатися; понижуватися, поплинути, повбивати, породити.

І не лякайтеся тих, хто тіло вбиває, а душі вбити не може; але бійтеся більше того, хто може й душу, і тіло вам **занастити** в геєнні (Мт, X, 28); Винарі ж рабів його **похалили**, - і одного **побили**, а другого **замордували**, а того **вкаменували** (Мт, XXI, 35); ...”Отак, - не змогли ви й однієї години **попильнувати** зо Мною?... (Мт, XXVI, 40).

У двопріфіксних дієсловах активним є префікс **по-**: **пови-, позо-, пооб-, попере-, попід-, попри-, попро-, пос-**: **повидзьобувати, позо-ставити, пообмивати, поперевертати, попід-мовляти, поприходити, попровадити, попроривати, посходити**. Трапляються й інші подвійні дієслівні префікси: **сповістити, знеславити, розпродати, нездужати**. Питомі українські власне дієслівні префікси співвідносяться з семантикою прийменників, а префікс **по-**, поєднуючись із іншими префіксальними дієсловами, є показником дистрибутивності дії. Таке нанизання префіксів є ознакою живої української мови; порівняймо українські тексти з російськими:

Тоді **позоставив** диявол Його // Тогда **оставляет** Его диявол (Мт, IV, 11); А коли Він прийшов у храм і навчав, **поприходили** первосвященники й старші народу до Нього... // И когда пришел Он в храм и учил, **приступили** к Нему первосвященники и старейшины народа... (Мт, XXI, 23); А первосвященники й старші **попід-мовляли** народ, щоб просити за Варраву, а Ісусові смерть заподіяти. // Но первосвященники и старейшины **возбудили** народ просить Варраву, а Иисуса погубить. (Мт, XXVII, 20).

Серед дієслів є композитні, складні дієслова, співвідносні з синтагмами, членами яких є іменник у знахідному відмінку + дієслово: **благословляти, богозневажати, злорічити, лихословити**; інші дієслова мотивовані синтаксичними конструкціями тільки опосередковано, а безпосередньо пов'язані з композитними іменниками чи

прикметниками, тобто, їх можна вважати афіксально-композитними утвореннями [12, с. 382]: **змилосердитися (змилосердствуватися), криво-свідчити**. Композиція основ у межах дієслова не є розповсюдженим явищем, і наявність таких дієслів можна вважати особливістю Євангельських текстів. Більшість таких композитів є словотвірними кальками через церковнослов'янську з грецької мови, де перекладено кожен з елементів і скальковано спосіб їх поєднання, скажімо, **благо + слово = благословити**, з гр. *εὐλογεῖν* = *εὐ* (добре) + *λόγος* (слово).

Серед особливостей українського сакрального стилю, пов'язаного із самобутністю живої української мови, є використання в українському перекладі Євангелія дієслів на місці активних дієприкметників у російському перекладі: ...и встретится вам человек, **несущий** кувшин воды... / ...и стріне вас чоловік, **що нестиме** в глековій воду... (Мр, XIV: 13); або: Через три дня нашли Его в храме, **сидящего** посреди учителей, **слушающего** их и **спрашивающего** их... / І сталося, що третього дня відшукали у храмі Його, як **сидів** серед учителів, і **вслушував** їх і **запитував** їх. (Лк, II: 46).

Серед дієприкметників трапляються так звані пасивні: **зморений, засвічений, перестрашений, повитоптуваний, розповіджений, струджений; загинулий, позосталий**.

Композиція основ найактивніше виявлена серед іменників, зокрема серед назв людей на **-ець**, утворених поєднанням дієслова з іменником: **богомалець, добротинець, миротворець, неправдомовець, срібллюбєць**; прикметника з іменником: **нововірець**. Інші моделі трапляються поодинокі: **блудодійка, грошомін, душоуб, законовчитель, кривосвідок, лицемір, царедворець**.

Такі композити-синоніми, як **злочинник, злочинець, злодій**, сучасні мовці уже сприймають як суфіксальні, проте співвіднесеність зі словосполученням **зло чинити, зло діяти** можна простежити виразно.

Серед інших композитних іменників переважають абстрактні іменники, де однією з основ є важливі поняття для Євангельських текстів: **благо, бог, душа, серце – благодать, богозневага, душоубство, жорстокосердя, милосердя, твердо-сердя**, а також композити на **-ство**: **велемовство, лицемірство, марнотратство** тощо. Окремі композитні іменники позначають предмети: **водонос, смолоскип**.

Названі іменники **благо, бог, душа, серце**, а також **віра, гріх, хрест, світло** об'єднують навколо себе по декілька похідних, які формують своєрідні словотвірні мікрогнізда, наприклад: **віра – вірний, невірний, віруючий, невіруючий, новові-**

рець, невірство, недовірство, вірити, вірувати (синонім йняти віри), ввірувати, увірувати; гріх – прогріх, грішити, згрішити, прогрішитися.

Прикметники-композиції можуть ставати синтаксичними дериватами, виконуючи функцію іменників: *благодатний, благословенний, благочестивий, можновладний, глухонімиий, високодостойний, сухорукий, смертодійне*:

...а коли **смертодійне** що вип'ють – не шкодитиме їм... (Мр, XVI, 18); Уздоровлення **глухонімого** (Мр, VII, 30); ..., *Радій, благодатная, Господь із тобою! Ти благословенна між жонами!*" (Лк, I, 28); *Ісус оздоровляє в суботу сухорукого* (Лк, VI, 5).

Серед композитних прикметників – ті, які узгоджуються з дієсловом, що підпорядковує іменник (*богобійний, рукотворний, чудодійний*) та які поєднують прикметникові основи: *глухонімиий, стародавній, яснобілий*.

Звертає на себе увагу, попри наявність у тексті синонімічних позначень маленької дитини (*дитя, немовля*) використання моделі творення демінутива для опису народження Ісуса: „іменник+ятк(о)”, поширену в народно-розмовних жанрах, тоді як у російському тексті у всіх випадках вжито лексему *младенец*:

І, ввійшовши до дому, знайшли там Дитятко з Марією, Його матір'ю (Мт, II, 11). *І він устав, узяв Дитятко та матір Його вночі, та й пішов до Єгипту* (Мт, II, 14) // *Он встал, взяв Младенца и Матерь Его ночью, и пошел в Египет* (Мт, II, 14).

Серед інших позначень малят людей використано: *дівча, дівчатко*; малят тварин: *горличеня, голубеня, козеня, теля, ося*. Похідні утворення за допомогою суфікса **-ен(я)** є індивідуальною особливістю іменникового словотвору української мови, на що свого часу вказував І. І. Ковалик [5, с. 393]:

А він узяв за руку її та й скрикнув, говорячи: „Дівчатко, вставай!” (Лк, VIII, 54); ...як у Законі Господньому сказано, - „*пару горличат або двоє голубенят*” (Лк, II, 24); „*Ідіть у село, яке перед вами; увійшовши до нього, знайдете прив'язане ося, що на нього ніколи ніхто із людей не сідав.*” (Лк, XIX, 30).

Суфіксальні іменники на позначення назв осіб утворено здебільшого від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ник**: *білильник, голосільник, зрадник, мандрівник, міняльник, наставник, прислужник, спокусник*; **-ець**: *обманець, посланець, службовець*; **-ач / -яч**: *підглядач, сіяч*; **-тель**: *Учитель, Утішитель, управитель*. Словотворчий тип із суфіксом **-ач** порівняно ширше використовувався в українській мові, ніж в інших східнослов'янських мовах, де йому відповідають похідні з суфіксом **-тель, -щик** [5, с. 396]: *Сіяч сіє*

слово // Сеятель слово сеет (Мр, IV, 14); *І вони слідували за Ним, і підіслали підглядачів, які праведних із себе вдавали, щоб зловити на слові Його... // І наближая за Ним, подослали лукавих людей, которые притворившись благочестивими, уловили бы Его в каком-либо слове...* (Лк, XX, 20).

Відіменникові назви осіб утворено також за допомогою суфіксів **-ар**: *винар, Виноградар, господаар, дудар*; **-ник**: *законник, челядник*. Префіксальних назв осіб значно менше: *співтовариш, співучень, супротивник*. Суфікс **-ник** вжито також на позначення предметів: *світильник, свічник, жертівник*.

У текстах використовують і назви осіб жіночої статі, як суфіксальні (*воротарка, пророчиця, служниця*) так і композитні (*блудодійка*). Похідні назви істот жіночого роду на **-ка** також виявляють певну своєрідність українського словотвору, відмінну з російською мовою, де їм відповідають моделі на **-ниця**: *І питає Петра воротарка служниця...* (Ів., XVIII, 17) // *Тут раба придверница говорит Петру...* (Іо., XVIII, 17); *Ісус промовляє до них: „Поправді кажу вам, що митники та блудодійки випереджують вас у Божє Царство. // Іисус говорит им: истинно говорю вам, что мытари и блудницы вперед вас идут в Царство Божие* (Мт, XXI, 31).

Цікавими з погляду питомих словотвірних рис української мови є безафіксні іменники на позначення наслідку, результату дії: *прогріх, утиск, перелюб, полов*:

Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець (Мт, VI, 14); *І коли дружина покине свого чоловіка, і вийде заміж за іншого, то чинить перелюб вона*” (Мр, X, 12); ...”*Попливи на глибін, - і закин'єте на полов свій невід*” (Лк, V, 4).

Префіксально-суфіксальний спосіб творення виявляє особливості живої української мови: *обрахунок, підніжок, полумисок; невірство, недовірство, ненажерство*.

І він дивувався їхньому невірству (Мр, VI, 6); *І зараз квапливо вернулась вона до царя, і просила, говорячи: „Я хочу, щоб дав ти негайно мені на полумиску голову Івана Христителя!”* (Мр, VI, 25); ... *сядь праворуч Мене, доки не покладу Я Твоїх ворогів підніжком ногам Твоїм!*” (Мр, XII, 36).

Віддієслівні іменники утворені найчастіше суфіксом **-енн(я)**: *збентеження, осудження, покаяння*, а також непродуктивним у сучасній мові суфіксом **-еч(а), -неч(а)** в абстрактних назвах стану або процесу: *ворожнеча, колотнеча*. Останні приклади є виявом своєрідності українського словотвору іменників, пор.: *Вони говорили: „Та не в свято, щоб бува колотнеча в народі не*

сталась”// *Но говорили: тільки не в праздник, чтобы не произошло **возмущение** в народе.* (Мр, XIV, 2); *І того дня стали Ірод із Пилатом за приятелів між собою, бо давніш **ворожнеча** між ними була // І сделались в тот день Пилат и Ірод друзьями между собою, ибо прежде были во **вражде** друг с другом* (Лк, XXIII, 12).

Перекладаючи назви місця, місцевості, І.Огієнко також використовував питомі українські моделі, калькуючи зміст: купальня, Череповище:

*І, нішии Свого хреста, Він вийшов на місце, **Череповищем** зване, по-гебрейському Голгофа // І неся крест Свой, Он вышел на место, называемое **Лобное**, по-Еврейски Голгофа* (Ів., XIX, 17).

Серед прислівникового словотвору можна виокремити моделі „префікс + прислівник”: *злюбки, ізнадвору, неправдиво, повсякденно, повсякчас*; а також „прийменник + іменник”: *долілиць, зсередини, напоказ, пополовині, поправді*.

*І він **половині** розітне його, і визначить долю йому з лицемірами, - буде плач там і скрегіт зубів* (Мт, XXIV, 51); *Я перебуватиму з вами **повсякденно** аж до кінця віку!* (Мр, XXVIII, 20); *І він **повсякчас** перебував день і ніч у гробах та в горах* (Мр, V, 5); *І вони відійшли, і знайшли те ося, що прив'язане коло воріт **ізнадвору** було при дорозі, - і відв'язали його* (Мр, XI, 4); *І трохи далі пройшовши, упав Він **долілиць**, та молився їй благов...* (Мт, XXVI, 39).

Побіжно зауважимо, хоча це і не є предметом розгляду, що в текстах Святого Письма використано двоїну іменників, яка є архаїчною, історичною формою категорії числа в українській мові: *п'ять хлібів та **дві рибі*** (Мр, VI, 38), ***дві лепті*** (Ів, XXI, 2).

У Євангельських текстах можна спостерігати розвинену синонімію (а подекуди й антонімію) між композитами: *злорічити – лихословити; можновладний – вельможа; злочинник – злочинець – злодій; кривосвідок – неправдомовець; жорстокосердя – твердосердя – милосердя*; між афіксальними похідними: *сліпий – сліпець – незрячий – невидючий – видючий; слуга – службовець; занедужати – нездужати; занастити – замордувати – вбити – вигубити – смерть заподіяти*; між словосполученнями, композитами й суфіксальними похідними: *неправдиві засвідчення – кривосвідчення; свідкувати неправдиво – свідчити фальшиво – кривосвідчити – свідкувати – засвідчити правду; глухий немова – глухонімиї; вчинив милість – змилосердився – змилосерджувався – зглянувся*; між композитами й афіксальними похідними: *грошомін – міняльник; законовчитель – законник*.

„Хто злорічить на батька чи матір – хай смертю помре” (Мт, XV, 4); *...немає такого, що Ім'ям Моїм чудо зробив би, і зміг би небаром*

лихословити Мене (Мр, IX, 39); *А коли я скажу, що не знаю Його, - буду **неправдомовець**, подібний до вас* (Ів, VIII, 55); *...хоч **кривосвідків** багато підходило* (Мт, XXVI, 60); *Потому Ісус увійшов у храм Божий, і вигнав усіх продавців і покупців у храмі, і поперевертав **грошомінам** столи...* (Мт, XXI, 12); *...Він вигнав із храму всіх, - віці ї воли, а **міняльникам** гроші розсипав, і поперевертав їм столи* (Ів, II, 15); *І приводять до Нього **глухого немову**, і благають Його, щоб руку на нього поклав* (Мр, VII, 32); *Оздоровлення **глухонімого*** (Мр, VII, 30); *...Він навчав, і сиділи фарисеї й **законовчителі**, що походилися...* (Лк, V, 17); *І підвівсь ось **законник** один, і сказав, Його випробовуючи: „Учителю, що робити мені, щоб вічне життя осягнути?”* (Лк, X, 25).

Таке синонімічне розмаїття свідчить про багатство виражальних засобів української мови, яке допомагає точно, з додатковими семантичними відтінками, залежно від контексту, передати зміст оригіналу, наблизивши його до українського читача.

У мові Святого Письма виявлені особливості системи українського словотвору серед дієслів, іменників прикметників, прислівників, утворених різними способами словотворення. У текстах Євангелій дзеркально-симетрично врівноважено префіксальне творення дієслів і суфіксальне творення іменників, що є однією з особливостей українського словотворення. Серед твірних основ і формантів переважають питомі елементи та словотвірні моделі, які є виразниками своєрідності української мови. Композитне словотворення властиве іменникам, прикметникам та дієсловам і часто є словотвірним калькуванням із грецької мови, де перекладено окремі словотвірні елементи та скальковано способи їх поєднання. Отже, сакральному стилю української мови властива тенденція активного використання питомих словотвірних ресурсів з урахуванням традицій словотворення церковнослов'янської мови.

Література

1. Бабич Н. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному богословському стилі / Н. Д. Бабич // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13–15 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 162–168.
2. Горбач О. Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика // Олекса Горбач / [ред. Б. Рицар, Р. Микульчик]. – Львів : Ліга-Прес, 2004. – С. 79–132.
3. Єрмоленко С. Я. Стильові різновиди української мови / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во „Українська

- енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 605–606.
4. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / Іван Іванович Ковалик // Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці. / [упорядник та автор передмови Василь Грещук]. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
  5. Ковалик І. І. Своярідні особливості іменникового словотвору української мови / Іван Іванович Ковалик // Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці. / [упорядник та автор передмови В. Грещук]. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – С. 381–400.
  6. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Тетяна Анатоліївна Коць. – К. : Видавництво „Логос”, 2010. – 303 с.
  7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 199 с.
  8. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
  9. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / Василь Васильович Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 412 с.
  10. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Левко Михайлович Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.
  11. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / Марія Василівна Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
  12. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
  13. Nagurko Alicja. Procesy slowotwórcze a sekularyzacja // Відображення історії та культури народу в словотворенні : Доповіді XII Міжнародної наукової конференції зі слов’янського словотворення при МКС (25–28 травня 2010 р., Київ, Україна) / [упорядн. та наук. ред. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської]. – К. : Видав. Дім Дмитра Бурого, 2010. – С. 181–191.

Анализируется использование украинских словообразовательных ресурсов в переводе Библии И. Огиенка. Определяются особенности словообразования глаголов, имен существительных, имен прилагательных и наречий в текстах Евангелий. Установлено, что в производной лексике преимущество имеют исконные элементы и словообразовательные модели, что отображает тенденцию сакрального стиля украинского языка к использованию собственно украинских ресурсов.

Ключевые слова: сакральный стиль, словообразование, словообразовательные ресурсы, словообразовательная модель, производящая основа, формант.

Ukrainian word formative resources are analyzed in the Bible translation by I. Ogienko. The peculiarities are analyzed for the word formative verbs, nouns, adjectives and adverbs in Gospels. Native elements and word formative models are found to be dominant in the derivative lexis, which demonstrates the trend of the Ukrainian sacral style towards Ukrainian resources.

Key words: sacrum style, word-formation, formative resources, formative model, basic component, formant.